

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα <i>Δημήτρης Παπαευθυμίου</i>	13
Εισαγωγή	19

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ

1. Προκαταρκτικά	35
Συμβολικό, Φανταστικό, Πραγματικό	37
Γονείς συμβολικοί, φανταστικοί, πραγματικοί	45
– Γονείς συμβολικοί	45
– Γονείς φανταστικοί	47
– Γονείς πραγματικοί	64
2. Η ματαίωση: από την ανάγκη στο αίτημα και την επιθυμία	67
Η ματαίωση	71
Το αίτημα	73
Τα μερικά αντικείμενα α	77
Η φαντασίωση	83
Λόγος και αντικείμενο α	84
3. Το στάδιο του καθρέφτη	91
4. Ευνουχισμός και στέρηση	99

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΨΥΧΩΣΗ

1. Η ψύχωση κατά τον Φρόυντ και τον Λακάν	123
2. Οι συνέπειες του αποκλεισμού του Ονόματος-του-Πατέρα	131
Η βουλωμένη μητέρα	132
Αντικείμενο α – επιθυμία – αίτημα	142
Α-δυνατότητα του αποχωρισμού και της αλλοτρίωσης	147
3. Αντικείμενα α: τα τέσσερα πρωταρχικά	157
Το στοματικό αντικείμενο	157
Το βλέμμα	165
Η φωνή – Σέλεξ	170
Το πρωκτικό αντικείμενο	186
4. Ψύχωση και σεξουαλικότητα	201

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:

Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΙΑΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ	207
------------------------------------	-----

1. Η Ουρανία (Α)	209
Η αναλυτική συνάντηση	212
Η πρώτη συμβολοποίηση της απώλειας	216
Το ανέφικτο του στοματικού αντικειμένου	221
Η φωνή	226
Το παραλήρημα	230
Η συμβολική έκφραση του παραληρήματος	239
Από την προϊστορία στην ιστορία	243
Το στοματικό αντικείμενο	247
Η γέννηση	251

Ο αποχωρισμός	254
Ο καθρέφτης	265
Επιστροφή στον θάνατο	275
Η αυτογέννηση	285
Η προβληματική του φύλου	292
 2. Το σχέδιο	 307
Η θέση του σχεδίου	308
Το σχέδιο, δείκτης και συντελεστής της αναλυτικής πορείας	 314
 3. Η Ουρανία (Β)	 405
Σεξουαλικότητα και θάνατος	405
Το ερώτημα για την επιθυμία μου	418
Η παραληρηματική πατρική μεταφορά	421
Η έλξη του θανάτου	432
Η φαντασίωση της πορνείας	438
Η διαφορούμενη σεξουαλική ταυτότητα	446
Η αναπληρωτική πατρική μεταφορά	467

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ:

ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ

ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΨΥΧΩΣΗ	475
---------------------------	-----

Βιβλιογραφία	491
--------------------	-----

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Είναι ιδιαίτερη τιμή για μένα να προλογίζω ένα βιβλίο που αποτελεί μοναδική μαρτυρία αυθεντικού ψυχαναλυτικού λόγου, από την άποψη ότι πέρα από το κλινικό υλικό «καθεαυτό» ή την παράθεση των θεωρητικών αναφορών, στο βιβλίο αποτυπώνεται η μεταβιβαστική εμπλοκή της αναλύτριας. Τη βλέπουμε αλλού δοτική, αλλού παρεμβαστική, αλλού διστακτική, αλλού ματαιωτική, αλλού συγκινημένη και μερικές φορές πιο «τρελή» κι από την τρέλα της μικρής με την οποία δουλεύει. Εμφανίζεται λοιπόν να χωράει αυτή την τρέλα, κάτι που φαίνεται πως βοηθάει τα πράγματα να προχωράνε. Η εμπλοκή αυτή εκφράζεται και με χαρακτηριστικές φράσεις, όπως «για μένα αφετηριακό σημείο αποτελούσε το εύθραυστο, αγκυλωμένο σώμα της Ουρανίας, το μετέωρο ανάμεσα σε γη και ουρανό», ή «σαν τέλειο ρομπότ, που αν κάτι συμβεί, κινδυνεύει να διαλυθεί σαν κούκλα από πορσελάνη, έσκυψα να κρατήσω αυτό το σώμα, να μην το αφήσω να πέσει και διαλυθεί».

Θεμελιακό λοιπόν ζητούμενο εδώ η (ανα)σύσταση του σώματος, ενός σώματος κομματιασμένου που αντιστοιχεί σε ένα παιδί από αυτά για τα οποία λέμε πως «τα ρίξανε στον κόσμο». Την Ουρανία λοιπόν τη ρίξανε στον κόσμο, και για να μπορέσει να αντιμετωπίσει τον τρόπο που της προκαλούσε ένας τέτοιος κόσμος, χρειάστηκε να ταυτιστεί

με την απόλαυση του Άλλου και των άλλων. Μόνο θετικό στοιχείο που θα εντοπίζαμε στην ιστορία της η παρουσία, όταν ήταν δύο χρονών, μιας νηπιαγωγού που λειτούργησε φροντιστικά και της απευθυνόταν αναγνωρίζοντάς την ως ανθρώπινο ον. Θα προσθέταμε σε αυτό την, έστω και από καθαρά τυπική άποψη, ανταπόκριση του πατέρα όταν η αναλύτρια του ζήτησε να δώσει τη συγκατάθεσή του για να ξεκινήσει η θεραπεία. Διαβάζοντας το κείμενο, μου ξανάρθε στον νου πως δεν είναι το μίσος που σκοτώνει, αλλά η αδιαφορία.

Ο προσφερόμενος χώρος, εξαιρετικά περιορισμένος, δίνει τη δυνατότητα μιας συνοπτικής και μόνον αναφοράς, και μάλιστα σε κάποια από τα βασικά σημεία έτσι όπως αυτά αναδεικνύονται, εστιάζοντας στην κλινική περίπτωση (βλ. Μέρος Τρίτο) της Ουρανίας. Αρχικά, σε σχέση με την εικόνα του σώματος: «η Ουρανία δίνει τα κακά της για να μη με χάσει, όμως δεν είναι ακόμα έτοιμη γι' αυτό· δίνοντας διαμελίζει τον εαυτό της, εγώ τα έχω όλα, αυτή τίποτα. Και σαν τίποτα υπάρχει στην υπόλοιπη συνεδρία», γράφει η αναλύτρια. Είναι η πρώτη συνεδρία όπου κάνει κακά στο WC με τη θεραπευτήριά της να της επισημαίνει ότι δεν της ζητάει τίποτε. Αν όμως δεν της ζητάει τίποτε, εκείνη δεν χρειάζεται να της δώσει. Κι αν δεν της δώσει, η αναλύτριά της θα την εγκαταλείψει. Συνέπεια: πανικός, βία, επιθετικότητα, γνώριμη στιγμή θεραπείας παιδικών ψυχώσεων.

Κομβικό σημείο στη σύσταση της εικόνας του σώματος η ανάληψη της φωνής ως ιδίου στοιχείου, στοιχείου της ταυτότητας του υποκειμένου ή, με άλλους όρους, η εισαγωγή της φωνής ως πρώτου αντικειμένου α. Στην περίπτωση λοιπόν της Ουρανίας, η φωνή εισάγεται μέσα από τη διαφοροποίηση που αρχίζει να συντελείται ανάμεσα στο τραγούδι του κοριτσιού και σε αυτό της αναλύτριας. Μαζί

με το τραγούδι, βέβαια, εισάγεται και ο ρυθμός. Όμως ο ρυθμός δεν είναι σύμφυτος μόνο με τη ζωή. Σαν κάτι που σταματάει επίσης, αποτελεί προϋπόθεση για να υπάρξει απώθηση θανάτου. Αν δεν υπάρξει απώθηση θανάτου, δεν υπάρχει ζωή.

Πριν έρθει στην περίπτωση της Ουρανίας, η κυρία Καλέωδη παραθέτει υλικό από άλλες περιπτώσεις θεραπειών της. Σε μία από αυτές αναφέρεται σε ένα αγόρι 4 ετών που η μητέρα του, μη αντέχοντας να το μεγαλώσει, «δεν μπορούσε ούτε να το κοιτάζει όταν το τάιζε (...) ούτε να το κρατάει αγκαλιά και να του μιλάει. Το άφηνε μόνο στο δωμάτιο με ένα μαγνητόφωνο πάντα ανοιχτό “για να του κρατάει συντροφιά”». Παιδί-μαγνητόφωνο (σελ. 176), θα λέγαμε, που περνούσε τον χρόνο της συνεδρίας σε ένα ντουλάπι μονολογώντας. Κάποια στιγμή η αναλύτρια παρατηρεί πως μία καινούρια λέξη έχει εμφανιστεί στον λόγο του, η λέξη «σέλεξ», και χωρίς να έχει σκεφτεί τίποτε από πριν, ακούει τον εαυτό της να επαναλαμβάνει την ίδια λέξη αλλά ως ερώτημα: «σέλεξ;» και να προσθέτει στο σημείο αυτό: «αν έλεγα τη λέξη του χωρίς ερωτηματικό, δεν θα είχε την ίδια απήχηση. Το ερωτηματικό είναι που βάζει την απόσταση ανάμεσά μας· όχι όμως μια απόσταση στο πραγματικό, όπως αυτή που το έκανε να φυλακίζεται στο ντουλάπι, αλλά έναν ενδιάμεσο χώρο, μέσα στον οποίο μπορούν να λειτουργήσουν τόσο η φωνή όσο και το βλέμμα» (σελ. 178). Και καταλήγει: «το σέλεξ, απομονωμένο στην αρχή, συνδέθηκε μ’ εμένα τη στιγμή που το επανέλαβα. Το ερωτηματικό όμως ενέχει, όπως είδαμε, τον αποχωρισμό. Η σύνδεση συνδέεται με τον αποχωρισμό. Το σέλεξ ενέχει το στοιχείο της παρουσίας, εφόσον απαντώ, αλλά και της απουσίας, εφόσον η απάντηση τίθεται συγχρόνως υπό ερώτηση. Το σύνθετο αυτό σημαίνει (λέξη + ερω-

τηματικό) λειτουργεί ως λόγος παρουσίας-απουσίας, ως λόγος δηλαδή συμβολογόνος. Αλλά εδώ πρόκειται επίσης για δύο σημαίνοντα διαφορετικά, το ένα εκ των οποίων αναπαριστά το παιδί και το άλλο εμένα. Θα μπορούσαμε δηλαδή να πούμε ότι σε αυτή τη συνεδρία αρχίζει η γέννηση του υποκειμένου» (σελ. 179) (βλ. σχετικά: ένα σημαίνον αναπαριστά το υποκείμενο ως προς ένα άλλο σημαίνον. J. Lacan, *Seminaire XI*, 27 Juin 1962).

Στο περιθώριο της αναφοράς στη φωνή, υπάρχει μια ακόμη πολύ σημαντική επισήμανση της κυρίας Καλεώδη, σχετική με το ζήτημα του διπλού δεσμού. Ο διπλός δεσμός δεν σχετίζεται μόνο με το περιεχόμενο του λόγου. Έχει να κάνει και με την ασυμβατότητα ανάμεσα σε φωνή και λόγο, όπως στην περίπτωση που θετικά λόγια πλαισιώνονται από μια φωνή που συνιστά απειλή.

Επιστρέφοντας στην περίπτωση της Ουρανίας, θα θίξω απλώς μερικά ακόμη σημεία. Ένα από αυτά σχετίζεται με το παραλήρημα που σε κάποια στιγμή εμφάνισε το παιδί. Το παραλήρημα αυτό «ακούστηκε» κατ' αρχήν από την αναλύτρια, αποτελώντας ένα στοιχείο κρίσεως και τελικά τεκμήριο ευκαιρίας δυνητικά γόνιμο, που εγγράφηκε στη μακρά διαδικασία υποκειμενοποίησης του παιδιού. Μια τέτοια στάση ασφαλώς και αντιβαίνει στον συνήθη τρόπο αντιμετώπισης ενός παραληρήματος που εκλαμβάνεται ως οριστική και αμετάκλητη καταδίκη στην ψύχωση.

Άλλα σημεία: η σύσταση στοματικού αντικειμένου, η πρόσβαση στη φαλλική προβληματική, η ενδοβολή του ομοίου, αλλά και φάσεις παλινδρόμησης που δίνουν στην αναλύτρια την ευκαιρία να κάνει σημαντικές επισημάνσεις σχετικά με την επανάληψη, ως κάτι που στην περίπτωσή μας βρίσκεται στην υπηρεσία της ζωής και όχι μόνον του θανάτου.

Θα ήταν ασφαλώς αδύνατη η παρουσίαση ενός τέτοιου βιβλίου και μάλιστα μέσα σε μια τόσο σύντομη αναφορά. Και έτσι όμως, ακόμα και μόνο με τη σταχυολόγηση κάποιων εμβληματικών επισημάνσεων της συγγραφέως, το βιβλίο αυτό δεν αποτελεί μόνο τη ζωντανή μαρτυρία μιας ψυχαναλύτριας παιδιών που ανήκει στη χορεία των guérisseuses, αλλά και απόδειξη πως και στη χώρα μας μπορεί να υπάρξει σχολή ψυχανάλυσης παιδιών.

Δημήτρης Παπαευθυμίου
Ψυχαναλυτής

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ψυχανάλυση με ψυχωτικά παιδιά δεν μπορεί παρά να θέτει διαρκώς τον ψυχαναλυτή μπροστά σε ερωτήματα όπως: τι είναι αυτό που τον ωθεί να συνεργάζεται με μικρά –συχνά πολύ μικρά– ψυχωτικά ή αυτιστικά παιδιά· με ποια δέχεται να συνεργαστεί και ποιοι είναι οι λόγοι που καθορίζουν την επιλογή του· γιατί κάποιες ψυχαναλύσεις φαίνονται να προχωρούν παρ’ όλες τις δυσκολίες που παρουσιάζουν, ενώ κάποιες άλλες λιμνάζουν κ.λπ. Να θέτει δηλαδή συνεχώς το ερώτημα για την επιθυμία του, έστω κι αν αυτό, παρ’ όλες τις επιμέρους απαντήσεις, δεν μπορεί παρά να μείνει ουσιαστικά αναπάντητο. Διότι όπως η μητέρα δεν μπορεί να δώσει καμιά απάντηση στο ερώτημα «τι είμαι για σένα;» που το παιδί εναγωνίως της απευθύνει, γιατί απλούστατα ούτε κι η ίδια γνωρίζει, αφού οι λόγοι που θα στοιχειοθετούσαν μια απάντηση της είναι ασυνείδητοι, έτσι και ο ψυχαναλυτής δεν γνωρίζει τι μπορεί να αντιπροσωπεύει γι’ αυτόν το κάθε συγκεκριμένο ψυχωτικό παιδί με το οποίο δέχεται να συνεργαστεί, όσο κι αν αισθάνεται πως είναι περσισότερο ευαίσθητος σε ορισμένα στοιχεία. Η Ροζίν Λεφόρ¹ λέει, παραδείγματος

1. Η Ροζίν Λεφόρ, εμπνευσμένη Γαλλίδα ψυχαναλύτρια, μέλος της Σχολής του Φροϋδικού Αιτίου, ασχολήθηκε επί πολλές δεκαετίες με την ψυχανάλυση με ψυχωτικά και αυτιστικά παιδιά.

χάριν, για τη Νάντια²: «αυτό το βλέμμα είναι που θα με κάνει να αναθεωρήσω, να εμπλακώ σε μια αναλυτική περιπέτεια τόσο για κείνη όσο και για μένα, που θα με κάνει αναλύτρια». Όσο για μένα ως προς την Ουρανία (για την οποία θα μιλήσουμε στο τρίτο μέρος), ήταν, νομίζω, το εύθραυστο και αγκυλωμένο σώμα της, το μετέωρο ανάμεσα σε γη και ουρανό.

Κι αν το ερώτημα για την επιθυμία τίθεται επίσης όταν πρόκειται για νεύρωση, δεν τίθεται με τους ίδιους όρους. Η διαφορά έγκειται στο ότι εδώ λειτουργεί η πατρική μεταφορά: το υποκείμενο δηλαδή έχει δεχθεί την απαγόρευση να είναι το αντικείμενο της απόλαυσης του Άλλου, ούτως ώστε, ακόμη κι όταν εφευρίσκει πλάγια μέσα τα οποία του επιτρέπουν να είναι και σ' αυτήν τη θέση αντικειμένου, ευρίσκεται συγχρόνως και κάπου αλλού. Μπορούμε σχηματικά να πούμε ότι αναλυτής και αναλυόμενος κινούνται σε έναν κοινό συμβολικό χώρο.

Η προσωπική μου ψυχανalyτική ενασχόληση με την παιδική ψύχωση συνδέεται με την πολύχρονη συνεργασία μαζί της. Το ιδιοφυές ψυχανalyτικό της κριτήριο και η εμπιστοσύνη που ευθύς εξαρχής μου έδειξε με βοήθησαν να αποβάλω σιγά σιγά τις αναφερόμενες στη νεύρωση προκαταλήψεις, να αφήνομαι ανοικτή στον λόγο του ψυχωτικού παιδιού και της οικογένειάς του, να μην τρομάζω με τους συνειρμούς που μου έρχονταν στο μυαλό και να μην τους πνίγω, πράγμα που θα ισοδυναμούσε με το να πνίγω το ίδιο το παιδί. Συχνά αναρωτιόμουν αν δεν ήμουν εγώ η πιο τρελή. Αλλά η Ροζίν Λεφόρ ήταν εκεί και με άφηνε να καταλάβω ότι μπορούσα να προχωρήσω ακόμη παραπέρα, να πλησιάσω κι άλλο το χάος. Αρκετές φορές, στην αρχή της συνεργασίας μας ιδίως, τη φανταζόμουν όρθια στο χέιλος του πηγαδιού να κρατάει το σχοινί για να κατέβω στο πηγάδι.

Τη σκέφτομαι πάντα με ευγνωμοσύνη για την πολύτιμη βοήθεια και συμπαράστασή της.

2. Η ψυχανάλυση της μικρής Νάντιας αναφέρεται στο βιβλίο των Ροζίν και Ρομπέρ Λεφόρ, *Η γέννηση του Άλλου*, Εστία, 1996.

Στην ψύχωση, όμως, όπου το Όνομα-του-Πατέρα είναι αποκλεισμένο, ψυχαναλυτής και ψυχαναλυόμενος κινούνται σε χώρους δομικά διαφορετικούς. Το παράδοξο δε είναι πως η δομική αυτή διαφορά δεν διασφαλίζει πάντα, όπως θα περίμενε κανείς, την απαραίτητη συμβολική απόσταση· και τούτο διότι η ανεξέλεγκτη απόλαυση από την πλευρά του αναλυόμενου δημιουργεί διόδους που ευνοούν το ξύπνημα και την ένωση με την απόλαυση εκείνη του αναλυτή που θα αναφερόταν στην αρχική δυαδική με τη μητέρα σχέση. Κι όπως το μικρό παιδί προσπαθεί να συμπεράνει, απ' όσα η μητέρα λέει ή κάνει, σε ποια θέση θα το ήθελε τοποθετημένο, το ψυχωτικό παιδί γνωρίζει μεν ότι είναι σε θέση αντικειμένου της απόλαυσης των γονέων, καταλαβαίνει όμως, με τα δικά του βέβαια μέσα, και από ποια θέση ο ψυχαναλυτής τού απευθύνεται: από την ομόλογη μ' αυτήν των γονέων ή από διαφορετική. Προσπαθεί δηλαδή να επινοήσει μια απάντηση σ' αυτό που ούτε ο ψυχαναλυτής γνωρίζει. Και παραδόξως την ευρίσκει σχεδόν πάντα· σαν να γνωρίζει καλύτερα κι από τον ίδιο το ασυνείδητο του αναλυτή, σαν να κατέχει κάποια ιδιαίτερη ικανότητα, μέσω της οποίας επιτελείται μια επικοινωνία ανάμεσα στο πραγματικό όπου ευρίσκεται το ίδιο και τα σημεία του αναλυτή που πρόσκεινται στο δικό του πραγματικό. Μπορεί και τοποθετείται κατά τέτοιον τρόπο ως προς την απωθημένη και μη επαρκώς αναλυμένη ασυνείδητη επιθυμία του αναλυτή, που ευνοείται η δημιουργία μιας τρελής ψυχαναλυτικής συνθήκης, όπου η ασυνείδητη επιθυμία της απόλαυσης εξοστραχίζει τη συνειδητή· όπου, παρ' όλη τη «σωστή χρήση της τεχνικής», τίποτα δεν γίνεται, κι όπου αναλυτής και αναλυόμενος συνεχίζουν επί χρόνια να απολαμβάνουν μαζί σε κλίμα βίας, κατάθλιψης, αναδίπλωσης. Θα λέγαμε δηλαδή πως όταν πρόκειται για

φύγωση, και μάλιστα για φύγωση σε παιδί, ο αναλυτής κινδυνεύει να το τοποθετήσει σε θέση αντικειμένου της απόλαυσής του, ή ακόμη και να τοποθετηθεί ο ίδιος στη θέση αυτή ως προς το παιδί.

Η ψυχανάλυση με τα ψυχωτικά παιδιά είναι τόπος συναντήσεως τεσσάρων επιθυμιών, εκφραζόμενων μέσα από τέσσερα τουλάχιστον αιτήματα: του πατέρα, της μητέρας, του παιδιού και του ψυχαναλυτή. Επιθυμίες και αιτήματα καθόλου ξεκάθαρα, ακόμη και στις πιο σαφείς περιπτώσεις. Συχνά το αίτημα, επί παραδείγματι, για ψυχανάλυση, που θα μπορούσε να εκφράζει επιθυμία για ζωή, μπορεί και να εγκλείει επιθυμία θανάτου. Κι αυτό όχι μόνον όσον αφορά τους γονείς και το παιδί, οι οποίοι έλκονται από τη συνένωση, είτε την άμεση, όπως αυτήν ανάμεσα στη μητέρα και στο παιδί ή ανάμεσα στον πατέρα-μητέρα με το παιδί, είτε την έμμεση, αυτήν που ο πατέρας ευνοεί ανάμεσα στη μητέρα και το παιδί, και η οποία τον αφορά επίσης. Στον ψυχαναλυτή η ασυνείδητη πτυχή του αιτήματός του μπορεί να σχετίζεται με τη σαγήνη που ασκείται όταν πραγματοποιείται στο πραγματικό η φαντασίωση της ένωσης, η οποία είναι τόσο πιο ύπουλη όσο τη βλέπει να τελείται έξω απ' αυτόν, πράγμα που τον διευκολύνει να αρνηθεί ότι συγχρόνως συμβαίνει και στον ίδιο. Ένα μέρος δηλαδή του αιτήματός του ενδέχεται να πηγάζει από την ασυνείδητη επιθυμία του να ξαναβρεί το χαμένο διά παντός αντικείμενο, το πραγματικό πρωταρχικό αντικείμενο, αυτό που το ψυχωτικό παιδί, μη έχοντας το ίδιο απολέσει, μπορεί να αντιπροσωπεύει. Ο δρόμος που τον οδηγεί σ' αυτό είναι η ταύτιση με το παιδί ή (και) με τους γονείς.

Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο η επικρατούσα τάση να αναλαμβάνουν αναλύσεις με ψυχωτικά παιδιά νέοι ψυχα-

ναλυτές, στην αρχή μάλιστα της προσωπικής τους ανάλυσης, ή ακόμη και ψυχοπαιδαγωγοί, οι οποίοι «προετοιμάζουν τα παιδιά βοηθώντας τα να ωριμάσουν για ψυχοθεραπεία», είναι έξω από κάθε γνώση των δυσκολιών και των κινδύνων που θέτει η ψυχανάλυση με ψυχωτικά παιδιά, και τελικά έξω από κάθε δεοντολογία. Και οι κίνδυνοι δεν αφορούν μόνο το παιδί αλλά και τον ίδιο τον αναλυτή. Το πόσο αυτός κατατρώχεται από συναισθήματα απελπισίας, ενοχής, καταδίωξης, μόνον ο ίδιος μπορεί τόσο καλά να το ξέρει.

Δυστυχώς, η ανάλυση με τα ψυχωτικά παιδιά συνιστά συχνά το ξέφραγο αμπέλι όπου νέοι θεραπευτές βρίσκουν εύκολη και πρόχειρη πρόσβαση στην άσκηση της ψυχανάλυσης. Διευκολύνονται σ' αυτό και από το ότι εύκολα οι ευθύνες επιρρίπτονται στους γονείς, οι οποίοι πράγματι, όντας αυτοί που είναι, περιάγουν τον αναλυτή, με τη δική τους παντοδυναμία, είτε σε θέση παντοδυναμίας είτε σε θέση αδυναμίας. Και πόσο συχνά δεν ζητούν μια ανάλυση μόνο και μόνο για να αποδείξουν ότι «κανείς δεν μπορεί να κάνει τίποτα μ' αυτό το παιδί»!

Όταν το αίτημα του ψυχαναλυτή δεν αποτελεί την άλλη όψη του αμφίδρομου συμπτωτικού αιτήματος ανάμεσα σ' αυτόν και το παιδί, υπάρχει εξαρχής ακύρωση του υποκειμένου, η οποία συνεχίζει την ακύρωσή του από τους γονείς. Η μεταβιβαστική σχέση σε αυτήν την περίπτωση επιβαρύνεται από τον πολλαπλασιασμό διπλών μηνυμάτων που δέχεται το παιδί, πράγμα που μπορεί να σταθεροποιήσει ή και να ισχυροποιήσει τις ορμές του θανάτου. Η Françoise Dolto τονίζει τις δυσκολίες στην ανάλυση με παιδιά, και δη ψυχωτικά, και συμβουλεύει τους αναλυτές να μην αναλαμβάνουν αυτές τις αναλύσεις πριν ενδιατρίψουν σε αναλύσεις με ενήλικες.

Ως προς το βασικό θέμα του αιτήματος του παιδιού, το κύριο ερώτημα που τίθεται είναι τι μπορεί να ζητάει όταν δέχεται να συναντήσει έναν ψυχαναλυτή και να συνεργαστεί μαζί του. Παρόλο που μπορεί να φαίνεται αντιφατικό και παράδοξο –τι μπορεί να σημαίνει ένα προσωπικό αίτημα σε μια δομή ψυχωτική;– το παιδί έχει πάντα ένα αίτημα: αίτημα δικό του, εκτός απ’ αυτό που μπορεί να έχει ως απάντηση στο αίτημα των γονέων. Αλλά κι όταν φαίνεται να μην έχει, και πάλι για χάρη τους δεν έχει, διότι το ψυχωτικό παιδί αναλαμβάνει με πάθος και συνέπεια τη θέση του Άλλου ως προς τους γονείς, μένοντας έτσι βέβαια έξω από τη δική του. Θα πρέπει όμως να διευκρινίσουμε λίγο τι σημαίνει αυτό το πάντα. Δεν σημαίνει ούτε από πάντα ούτε οπωσδήποτε. Το αίτημα φαίνεται να λειτουργεί εδώ σε συνάρτηση με μια ειδική συνθήκη, η οποία, όταν υπάρχει, διευκολύνει και την εμφάνιση αιτήματος στο παιδί. Η συνθήκη αυτή είναι η επιθυμία του αναλυτή. Επιθυμία η οποία βασίζεται βέβαια στην επιθυμία που απορρέει από την αποδοχή του ευνουχισμού ως ελλείψεως συμβολικής, και συνιστά εν συνεχεία ιδιαίτερη λειτουργία, η οποία επιτρέπει σε ορισμένους ανθρώπους, τους ψυχαναλυτές, να τοποθετηθούν σε θέση συμβολική ως προς κάποιους άλλους, τους αναλυόμενους, πράγμα το οποίο μπορεί να καταστήσει δυνατή για τους τελευταίους την πρόσβαση (μέσω της ελλείψεως) στην υποκειμενικότητα. Η επιθυμία του ψυχαναλυτή ως λειτουργία δεν έχει να κάνει με τις επιθυμίες που ο αναλυτής μπορεί να έχει για το παιδί. Όπως υποστηρίζει ο Λακάν: «αν ο ψυχαναλυτής έχει επιθυμίες για το παιδί, τότε το παιδί δεν θα έχει δικές του. Ο αναλυτής θα πρέπει να έχει επιθυμίες έξω από το παιδί, για να μπορέσει αυτό να αποκτήσει υπόσταση υποκειμένου. Στην αντίθετη περίπτωση, ο αναλυτής βιώ-

νεται ως έχων επιθυμίες αντ' αυτού, και τότε συμβαίνει κάτι ανάλογο μ' αυτό που παρατηρείται και στην ανορεξία».³ Η διαφορά ανάμεσα στις επιθυμίες που ο αναλυτής μπορεί να έχει για το παιδί και στην επιθυμία του αναλυτή είναι ουσιαστικά διαφορά ως προς την έλλειψη. Στην πρώτη περίπτωση αυτή τείνει να καταργηθεί, ενώ στη δεύτερη συνιστά εγγύηση για την είσοδο του υποκειμένου στο συμβολικό. Το ψυχωτικό παιδί χρειάζεται να συναντήσει και να τοποθετηθεί στο κενό το οποίο αφήνει η έλλειψη στον αναλυτή και που συνιστά την αιτία της επιθυμίας του τελευταίου, για να δοθεί και στο ίδιο η δυνατότητα να προετοιμάσει από εκεί τη δική του την επιθυμία. Εάν όμως η επιθυμία απουσιάζει από τον ψυχαναλυτή, τότε ελλείπει και το κενό, αλλά υπάρχει μια τρύπα στο πραγματικό που το παιδί καλείται να βουλώσει, οπότε μπορεί να πάρει θέση αντικειμένου. Έτσι όμως του αποκλείεται η θέση υποκειμένου, εφόσον εισάγεται στην ψυχανάλυση ως αντικείμενο.

Σε αντίθεση, λοιπόν, με το νευρωτικό παιδί, που μπορεί να έχει ένα αίτημα ακόμη και πριν έρθει σε άμεση επαφή με την προσφορά του ψυχαναλυτή, που ξέρει δηλαδή ότι υποφέρει και γνωρίζει ότι υπάρχει κάποιος που μπορεί να ακούσει τον πόνο του πριν ακόμη τον συναντήσει, τα πράγματα δεν συμβαίνουν έτσι για το ψυχωτικό. Το προσωπικό του αίτημα δεν ισχύει εκ των προτέρων. Αρχίζει να διαμορφώνεται κατά τη διάρκεια των προκαταρκτικών συναντήσεων του αναλυτή με τους γονείς και το παιδί μαζί. Αν τότε αυτό διακρίνει στον λόγο του αναλυτή κάτι το διαφορετικό απ' αυτό που ακούει στον λόγο των γονέων,

3. J. Lacan, *Écrits*, «La direction de la cure et les principes de son pouvoir», 1958, Seuil, 1966, σελ. 628.

αρχίζει να αντιλαμβάνεται ότι έχει απέναντί του κάποιον ο οποίος δεν συγγχεί τον έναν με τον άλλο, αλλά προσπαθεί να ακούσει τα τρία πρόσωπα ως τρία υποκείμενα, με τη δική τους προσωπική αλήθεια και υπόσταση το καθένα· κάποιον δηλαδή ο οποίος αποδέχεται τον αποχωρισμό, χωρίς ο ίδιος να αισθάνεται κερματισμένος. Μεγάλη είναι εξάλλου η έκπληξη και η συγκίνηση των γονέων όταν σ' αυτές τις πρώτες συναντήσεις διαπιστώνουν πως το παιδί δείχνει με τον έναν ή τον άλλο τρόπο ότι «κάτι καταλαβαίνει». (Χαρακτηριστική είναι η απάντηση ενός μικρού κοριτσιού, το οποίο, δοσμένο εντελώς στον κόσμο του, τριγυρνά ασταμάτητα μέσα στο δωμάτιο όπου οι γονείς συζητούν με τον αναλυτή· τη στιγμή όμως που αναφέρονται στην έλλειψη επιθυμίας τους για παιδί, το κοριτσάκι παίρνει τη φωνή του εκφωνητή των διαφημίσεων και, χωρίς καθόλου να μειώσει την κινητική του δραστηριότητα ή να δείξει ότι κάτι άκουσε, απαγγέλλει κάποια διαφήμιση για προφυλακτικά.) Και τότε εξαρτάται από την ιδιαιτερότητα της ευαισθησίας του κάθε ψυχαναλυτή να συλλάβει το αίτημα το οποίο εκφράζεται με τον τρόπο και τα μέσα που κάθε παιδί διαθέτει: ένα βλέμμα, ένα χαμόγελο, κάποια στοιχειώδη σωματική επαφή από παιδιά που δεν κοιτάζουν στα μάτια τους άλλους, που δεν χαμογελούν παρά μόνο στον εαυτό τους, ή που καταλαμβάνονται από πανικό όταν κάποιος τα ακουμπήσει. Άλλα πάλι το εκφράζουν με έντονο τρόπο και σαφή, όπως φανερό ανυπομονησία, φωνές, κλάματα, χτυπήματα στην πόρτα, γάντζωμα στον αναλυτή και άρνηση να διακοπεί η συνάντηση. Όταν τα παιδιά μιλάνε, το εκφράζουν και λεκτικά, είτε με φράση σωστά διατυπωμένη, συνοδευόμενη ή μη από κάποια συναισθηματική έκφραση· είτε με λόγο ασυνάρτητο, στον οποίο όμως ο αναλυτής ανακαλύπτει κάποιο νόημα· είτε

με λέξεις-γρίφους, όπως το παιδί που επαναλαμβάνει «τά-κι-τάκι», περπατώντας πάνω κάτω στο δωμάτιο και χωρίς να φαίνεται ότι το απευθύνει σε κάποιον. Ο ψυχαναλυτής το ακούει ως αναγραμματισμό του «κοίτα» και διατυπώνει ο ίδιος το καλυμμένο αίτημα του παιδιού, συνδέοντάς το με τη δική του την επιθυμία. Το παιδί σταματά το περπάτημα και συναντά το βλέμμα του αναλυτή. Η ασυνάρτητη εκ πρώτης όψεως επανάληψη αυτού του σημαίνοντος αποκτά νόημα, πράγμα που επιτρέπει τη σύνδεση του λόγου και του βλέμματος. Η αναλυτική πορεία αρχίζει μ' αυτόν το γρίφο → βλέμμα → αίτημα.

Ο λόγος των ψυχωτικών παιδιών, ο οποίος συχνά μας εκπλήσσει, περιέχει αλήθειες που θεωρούμε πως είναι αδύνατον να κατέχουν και που τις πετάνε έτσι άσχετα και τυχαία, κι αν ο Άλλος καταλάβει, κατάλαβε, αλλιώς τόσο το χειρότερο για το παιδί. Ο λόγος του χρειάζεται, όπως και κάθε λόγος άλλωστε, τον κατάλληλο αποδέκτη, ο οποίος αφενός θα φανερώσει το νόημά του, αφετέρου θα κάνει ώστε να δημιουργηθούν οι συνθήκες για να υπάρξει η συμβολική παρουσία-απουσία: ο Άλλος μπορεί να είναι απών αλλά παρών με τα λόγια του. Το ψυχωτικό παιδί είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο στον λόγο και πάντα περιμένει να γεννηθεί απ' αυτόν και να υπάρξει μέσα σ' αυτόν. Όσο μικρότερο είναι μάλιστα, τόσο πιο ευαίσθητο σ' αυτήν την αναμονή. Κι όσο περνάει ο καιρός, σαν κάτι να σκληρύνεται. Να είναι άραγε αποτέλεσμα της απελπισίας του;

Η συνάντηση της επιθυμίας του αναλυτή με το νεοσχηματισμένο αίτημα του παιδιού και το κάπως ήδη διαφοροποιημένο αντίστοιχο των γονέων μπορεί να επιτρέψει το άνοιγμα ενός χώρου συμβολικού, μέσα στον οποίο θα είναι δυνατόν να λειτουργήσει η μεταβίβαση. Ο χώρος αυτός μπορεί βέβαια να μην ανοίξει και ποτέ, αλλά μπορεί

και να ανοίξει καθ' οδόν. Η έκβαση εξαρτάται πάντα από τη θέση στην οποία τοποθετείται ο ψυχαναλυτής, θέση ελλείψεως από την οποία μπορεί να ακούσει κάτι από όσα λέγονται, δεν λέγονται ή λέγονται εντελώς καλυμμένα και ασυνάρτητα.

Δεδομένων των πολλών σκοπέλων και πειρασμών στην ανάλυση με ψυχωτικά παιδιά, ευκαταίον είναι να μη μένει ο ψυχαναλυτής στη γωνιά του, αυτοϊκανοποιούμενος με όσα καταφέρει μόνος, διότι δεν μπορεί να εμπιστευτεί το ασυνείδητό του, που συχνά του παίζει άσχημα παιχνίδια. Η ακόμη, οχυρωμένος πίσω από τις δυσκολίες και συχνά καταθλιμμένος από την αέναη επανάληψη, ή και αισθανόμενος υπό καταδίωξιν τόσο από το παιδί όσο και από τους γονείς, δεν μπορεί να μη διερωτάται τι κάνει ή και τι δεν κάνει κι ο ίδιος για να είναι τα πράγματα εκεί όπου είναι. Το συναίσθημα της αποτυχίας και η απελπισία από την επανάληψη του ομοίου μπορεί να τον εμποδίσουν, για παράδειγμα, να δει ότι αυτό που σε ορισμένες περιπτώσεις εξακολουθεί να επαναλαμβάνεται δεν είναι ακριβώς το ίδιο αλλά ποιοτικά διαφορετικό. Υπάρχει κάποια στιγμή-όριο όπου μια συμβολοποίηση που αρχίζει να ανατέλλει –την οποία μπορεί και να μην πάρει είδηση ο αναλυτής– συμβάλλει στο να μετατραπεί η επανάληψη, από ισότιμη με την ορμή του θανάτου, σε επανάληψη από τη μεριά της ζωής. Παραβλέπουμε συχνά αυτήν τη ζωτική όψη της επανάληψης, μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η σταθεροποίηση κάποιου αποκτημένου αλλά και η δοκιμασία του Άλλου. Κι αν ο ψυχαναλυτής, αγνοώντας την ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στις δύο μορφές της επανάληψης, συνεχίζει να απελπίζεται και να παραιτείται, υπάρχει κίνδυνος να ακούσει το παιδί ότι εκείνο που τον ενδιαφέ-

ρει είναι η παραμονή του στην προηγούμενη κατάσταση, η αποφυγή κάθε αλλαγής. Και τότε η μόνη διέξοδος για να προστατεύσει τον εαυτό του αλλά και τον αναλυτή (κυρίως;) είναι να επιστρέψει στην παλιά γνωστή του θέση και να ξανακρατηθεί γερά εκεί. Η αντίσταση δηλαδή του ψυχαναλυτή συναντάται με την αντίσταση του παιδιού και μαζί εναντιώνονται στην πολύ δειλά, απαρατήρητα κάποιες φορές, εμφανιζόμενη συμβολοποίηση, οπότε τα πάντα επανέρχονται σε ακινησία θανάτου.

Το φαινόμενο της επανάληψης στην ψύχωση είναι στοιχείο καίριο στην ψυχανάλυση και ενίοτε καθοριστικό για την πορεία της. Και τούτο διότι αποτελεί πολύ καλή διακαιολογία για να ενισχυθούν οι αντιστάσεις του αναλυτή, πράγμα που μπορεί να τον οδηγήσει σε παραίτηση, συνεπώς και σε ακύρωση της επιθυμίας του. Γι' αυτόν δε τον λόγο συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα περί του πόσο μια ανάλυση μπορεί να συνεχίζεται χωρίς τίποτε να συμβαίνει, και πόσο απαραίτητη επομένως είναι η προσφυγή σε κάποιο άλλο πρόσωπο –έναν άλλο ψυχαναλυτή– το οποίο, διαθέτοντας τη δική του επιθυμία, θα μπορούσε να προσφέρει τη δυνατότητα να προσπελαστούν και να διαλευκανθούν ορισμένα σημεία στα οποία, σε κάποια φάση της θεραπείας, ο αναλυτής σκοντάφτει και το γνωρίζει, ή σκοντάφτει αλλά το αγνοεί. Όταν μάλιστα αναλύσεις λιμνάζουν για μεγάλα χρονικά διαστήματα –διότι κάτι ως προς την επιθυμία, έχοντας μείνει σκοτεινό, κάνει επίμονα να σκοτεινιάζουν και ορισμένες θεραπείες–, ο ψυχαναλυτής αισθάνεται την ανάγκη να επανέλθει στην προσωπική του ανάλυση. Διότι επειδή κάθε ανάλυση είναι μοναδική, κρούει και διαφορετικά τη σχέση του με την έλλειψη, κι αυτό τον υποχρεώνει να τοποθετείται διαφορετικά απέναντι σε κάθε αναλυόμενο. Αποφεύγει έτσι να είναι σε θέση

κατόχου της αλήθειας, σε θέση δηλαδή εξουσίας, θέση τόσο σαγηνευτική για τους αναλυτές αλλά και τόσο έξω από το νόημα και την ουσία της ψυχανάλυσης.

Κι όσο κι αν φαίνεται παράδοξο, συχνά το ίδιο το ψυχωτικό παιδί κρατάει το κερδί και φωτίζει τον σπαρμένο με διάφορες παγίδες δρόμο. Αρκεί ο αναλυτής να μπορεί να αφήνεται ανοικτός για να ακούει αλλά και να βλέπει το σιγοφιθύρισμα και τη σιωπή. Υπάρχουν τότε ελπίδες να πάρει το παιδί από το χέρι και να το βγάλει από το σκοτάδι.

Μέσα σ' αυτήν την προοπτική τίθεται αναπόφευκτα το ζήτημα του ρόλου της θεωρίας κατά τη διεξαγωγή της ψυχανάλυσης. Έτσι ο αναγνώστης θα παρατηρήσει ότι το κεφάλαιο που ακολουθεί έχει χαρακτήρα θεωρητικό. Ο σκοπός του βέβαια δεν είναι να μεταδοθούν γνώσεις θεωρητικές –πολλοί άλλοι το έχουν πράξει εντελέστερα– αλλά πρόκειται για σύντομη και οπωσδήποτε επιλεκτική αναφορά σε θεωρητικά στοιχεία που συνάπτονται με ορισμένα κρίσιμα σημεία των αναφερόμενων αναλύσεων. Είναι γνωστό πόσο η θεωρία μπορεί να λειτουργήσει ως άμυνα, όταν κυρίως πρόκειται για ψύχωση και μάλιστα σε παιδιά, εμποδίζοντας τον ψυχαναλυτή να ακούσει τον λόγο του αναλυόμενου. Κι όταν ο λόγος είτε δεν υπάρχει είτε δεν είναι συμβολικός, τότε η φαντασιακή-διαστροφική διάσταση μπορεί ευκολότερα να κυριαρχήσει: ο αναλυτής να στηριχθεί κατά γράμμα στη θεωρία και ενεργώντας σαν πατέρας αυθαίρετος να ταυτιστεί με το μητρικό υπερεγώ, το μη υποκείμενο στον Νόμο, πράγμα που κινδυνεύει να καταστήσει χαοτικά ήδη συγκεχυμένα όρια του παιδιού. Διευκολύνεται δηλαδή να κρατά δέσμιο το παιδί στη θέση αντικειμένου της απόλαυσής του, να παγιώνει αυτήν τη θέση και να ακινητοποιεί εκεί το παιδί. Κι αυτό μάλλον εννοούν ορισμένοι

φυχαναλυτές όταν φθάνουν να λένε ότι αν ο ψυχωτικός μπορέσει κάποια μέρα να βρει τον προσωπικό του λόγο, αυτό θα συμβεί μόνο χάρη στη θεωρητική ανεπάρκεια του φυχαναλυτή. Αντιθέτως, η συμβολική αναφορά στη θεωρία κάνει ώστε η τελευταία να λειτουργεί ως σύμμαχος για την πρόσβαση του παιδιού στην υποκειμενικότητα. Μπορεί τότε να παίρνει τη θέση του Ονόματος-του-Πατέρα και να επιβάλλει τον ευνουχισμό τόσο στον αναλυτή όσο και στο παιδί. Λειτουργεί δηλαδή ως λόγος συμβολικός, και ως τέτοιος μπορεί να δρα σωτήρια και λυτρωτικά. Συμβαίνει μάλιστα να σώζει συχνά καταστάσεις, όταν η συμβολικότητα της ψυχανάλυσης απειλείται από την υπερίσχυση του πραγματικού και φαντασιακού στο παιδί, η οποία κινδυνεύει να ενεργοποιήσει, ή και ενεργοποιεί, ανάλογα στοιχεία στον αναλυτή. Η συμβολική αυτοαναφορά στη θεωρία δεν είναι παρά η ασυνείδητη αναφορά στον ευνουχισμό. Η εκ των υστέρων, παραδείγματος χάριν, θεωρητική επεξεργασία μιας περίπτωσης δεν έχει τίποτα να κάνει με την ασυνείδητη λειτουργία της θεωρίας ως αντιπροσώπου της πατρικής μεταφοράς. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, αναλύσεις χωρίς αναφορά σε κάποια θεωρία μπορούν να εξελίσσονται πολύ καλά.⁴ επίσης, παρά το γεγονός ότι ακολουθείται η ίδια θεωρητική κατεύθυνση, άλλες αναλύσεις μπορούν να προχωρούν και άλλες να βαλτώνουν.

Ο ρόλος, λοιπόν, που η θεωρία θα κληθεί να παίξει στην ψυχανάλυση με ένα ψυχωτικό παιδί θα εξαρτηθεί από τον τρόπο με τον οποίο θα χρησιμοποιηθεί κυρίως από το ασυνείδητο του αναλυτή: υπό τη φαντασιακή διάσταση εναντιώνεται στη γέννηση του υποκειμένου, υπό τη συμβολική την ευνοεί και την προάγει.

4. Παράδειγμα η ψυχανάλυση της μικρής Νάντιας.